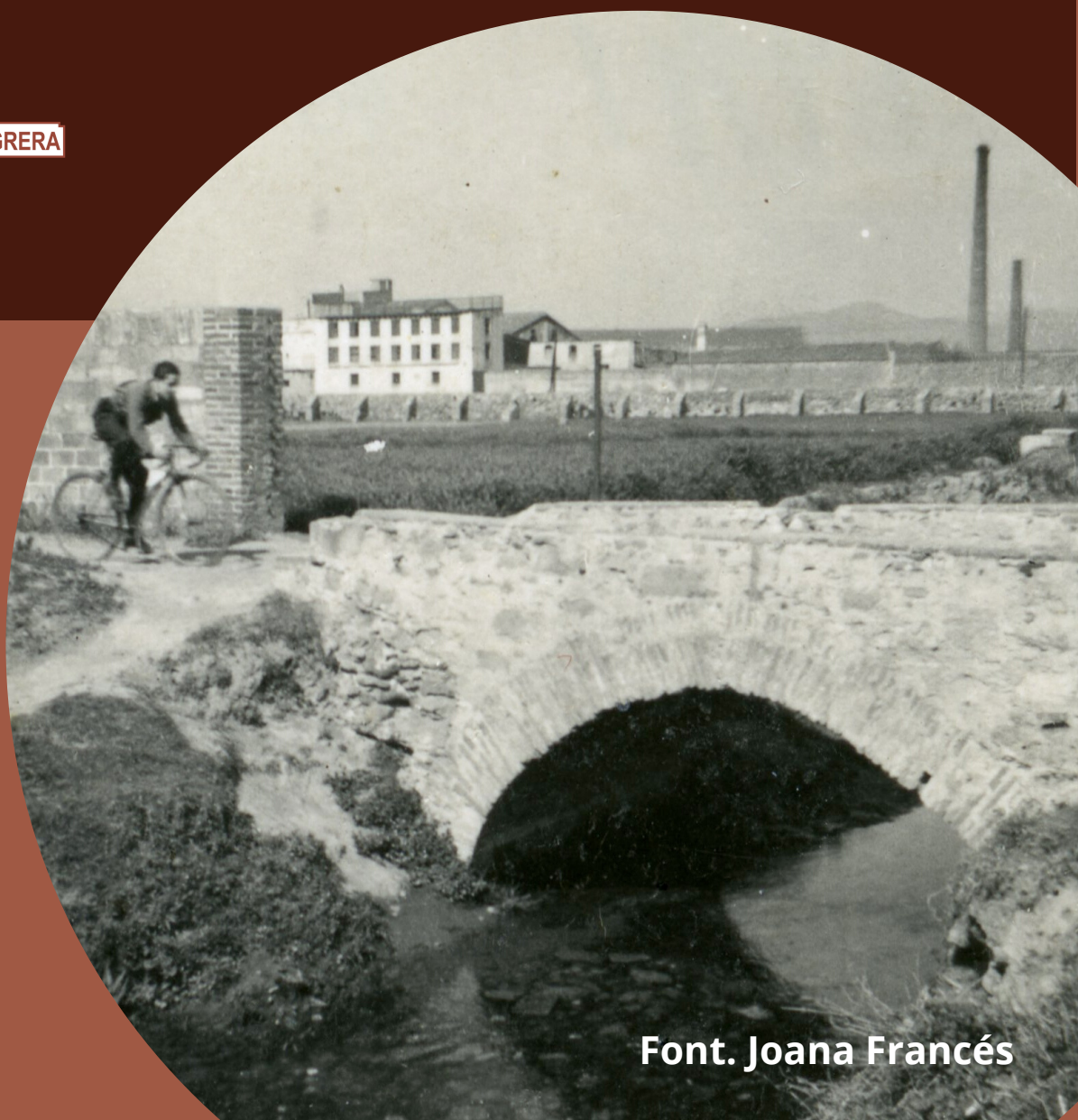

PROPOSTA DE CONSERVACIÓ I MUSEÏTZACIÓ DEL REC COMTAL

PROCÉS PARTICIPATIU DEL PROGRAMA
D'ACTUACIÓ MUNICIPAL (PAM) 2020-2023

Font. Joana Francés

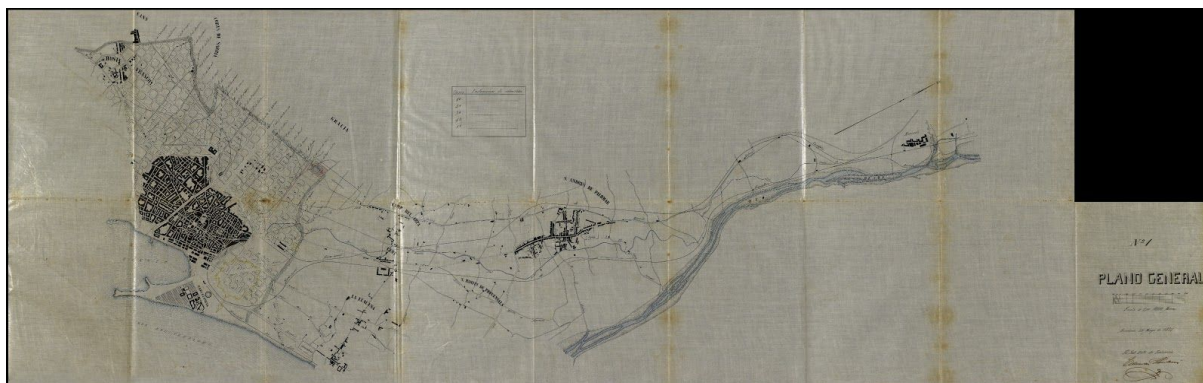
CONSERVACIÓ I MUSEÏTZACIÓ DEL REC COMTAL A LA SAGRERA

L'origen del Rec Comtal no és prou clar a causa de la manca de documentació. Segons les referències antigues, la funcionalitat de la canalització se situa com a mínim des del segle X, articulant al seu voltant hortes i altres indústries, fins arribar a les grans fàbriques dels segles XIX i XX. La seva funció principal no era conduir aigua de boca a la ciutat de Barcelona, sinó que era fer moure els molins ubicats al llarg del seu recorregut, regar les terres, abastir nous espais productius amb molta necessitat d'aigua, com les carnisseries, o les adoberies, etc... jugant així un paper predominant en la vertebració del territori i també del seu entorn més immediat.

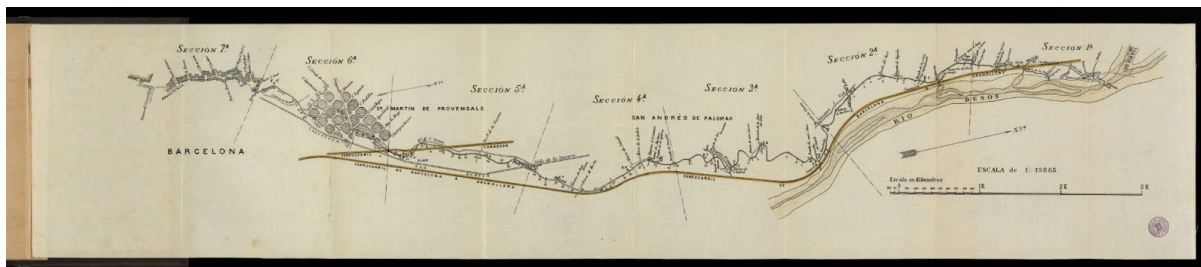
Ara bé, és oportú dir que abans de l'existència del Rec Comtal, ja hi havia una infraestructura hidràulica que preveia d'aquest recurs tan escàs a la ciutat de Barcelona romana. Aquesta va funcionar com a tal fins a l'enfonsament de l'Imperi i les conquestes visigòtica (segles V-VIII) i musulmana posteriors (segle VIII-IX amb la conquesta carolíngia), que representen un període de decadència de la ciutat que arribà fins a la ràtzia de les tropes sarraïnes d'Almansur al segle X, que l'assolà i en destruï la major part dels arxius, tant oficials com particulars, i que

fou la causa del gran buit documental que patim.

Així doncs, aquesta important canalització vertebrà el territori del pla de Barcelona, permetent un augment de les terres cultivables al territori (Imatge 1). Aquest es dividia en dos grans zones agrícoles segons el tipus de terreny i els productes cultivats: les terres localitzades entre el Rec Comtal i la muntanya eren de secà dedicades al cultiu de cereals i vinya, mentre que el territori de sota de la sèquia es caracteritzà per ser una zona de terres humides i riques que van donar lloc a una zona d'horta i arbres fruiters. La important expansió industrial que afectà a Sant Andreu de Palomar i Sant Martí de Provençals a mitjans del segle XIX, degut a la necessitat de treure les fàbriques de la zona de Ciutat vella, així com la necessitat de abastir-les de gran quantitat d'aigua que els donava el Rec Comtal va modificar la fisonomia del voltant del Rec Comtal. En la seva majoria les fàbriques es concentraven en la banda nord de l'estructura hidràulica mentre que al sud es mantingueren les zones de conreu de regadiu (March H, Enric. 2017).

Imatge 1. Plano General [Conducció d'Aigua].1871. Plànol general que indica la galeria general de Montcada, les mines de filtració i bifurcació en el Riu Besòs. Fontseré Mestre, Eduard. 1871. AHCB 18121 (1).

Imatge 2. Plànol general de 1911 de tots els trams a l'aire lliure i soterrats del Rec Comtal, des de les mines potables del riu Besòs fins a l'entrada a la Barceloneta. ICGC

La Sagrera, nucli d'aleshores del terme de Sant Martí de Provençals, ha nascut i s'ha forjat amb convivència del Rec Comtal que el creua de cap a cap (Imatge 2). Inicialment com a font de rec dels camps que restaven al seu entorn, i posteriorment com a subministrament per les fàbriques instal·lades a tocar de la infraestructura. El seu traçat s'iniciava a l'entrecreuament de la Riera d'Horta (situada a l'actual carrer Pare Manyanet) amb el carrer del Camp del Ferro amb l'existència d'una Farga centenària (imatge 3).

Imatge 3. El Rec al seu pas pel pont de la riera d'Horta al carrer Josep Soldevila amb Pare Manyanet. Arxiu particular Pau Vinyes 2011.

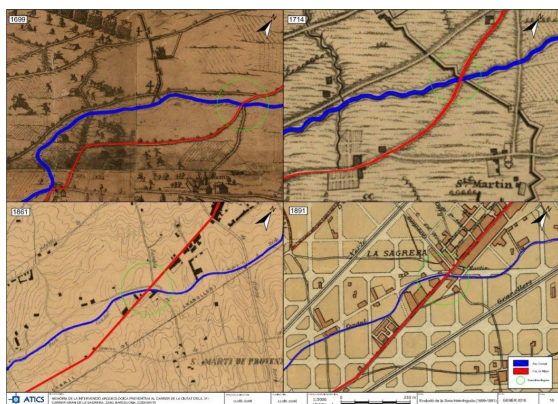
El curs hidràulic resegua l'actual via urbana fins arribar a l'actual pont provisional que creua cap a Sant Martí (Imatge 4). Aleshores, seguint la línia

geològica del graó Barceloní creuava carrer Gran de La Sagrera, a l'alçada de Garcilaso, i anava a buscar el carrer de Ciutat d'Elx seguint el seu curs per l'actual Carrer de Bofarull fins l'actual Plaça Islàndia on trobava el límit territorial amb el Torrent de la Guineu (vestigi urbà actual és el carreró sense sortida adjacent).

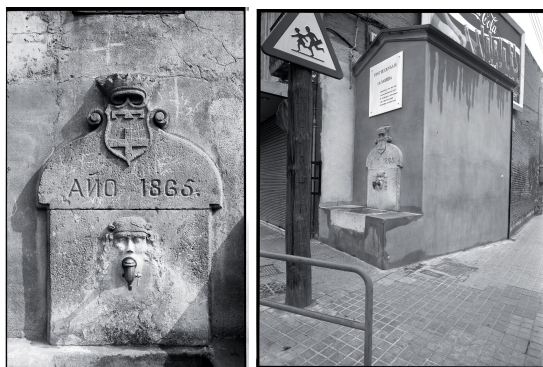
Imatge 4. Família Tarré en un dels ponts de La Sagrera que creuaven el Rec Comtal. Arxiu fotogràfic del Centre de Documentació de La Sagrera

La cruïlla que es genera amb el Carrer Gran, mencionada amb anterioritat, val a dir que esdevé de tal importància històrica que és, en part, l'embrió del nucli poblacional existent. El carrer gran -o carrer major- partia del Portal de Santa Clara de les muralles barcelonines i menava cap els Pirineus, passant per la ciutat de Vic. El camí correspon a l'antiga carretera de Ribes actualment també anomenada C-17 (Imatge 5).

Imatge 5. Evolució de la zona intervinguda. González, Lluís Juan.2015.

És en aquesta confluència on es poden trobar dos elements hidràulics de referència; el primer la font de Can Gaig (Imatge 6 i 7), pendent de ser reubicada (una font pública instal·lada a mitjans del segle XIX per l'Ajuntament d'aleshores Sant Martí de Provençals amb aigua provinent de les mines de Montcada) i la segona és la torre de l'aigua construïda l'any 1849 posada en funcionament l'any 1853 i que va deixar de funcionar a la dècada de 1950 amb una funcionalitat de bomba hidràulica.

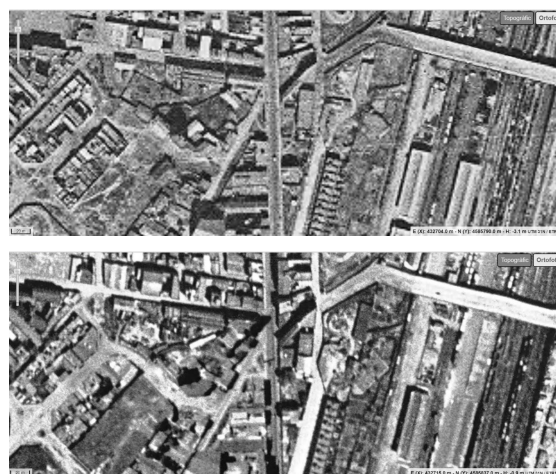
Imatges 6 i 7. Fotografies realitzades en la restauració de la Font de Can Gaig l'any 1983. Arxiu Fotogràfic de la Fundació Xavier Basiana i Vers.

Tanmateix, el territori on avui trobem les darreres troballes arqueològiques, la confluència del carrer de Ciutat d'Elx i el carrer Gran de La Sagrera, es va caracteritzar per una població agrària

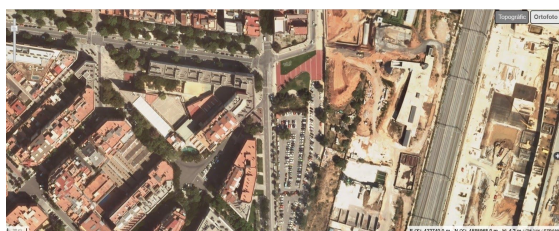
dispersa, fins ben entrat el segle XIX. A partir de la segona meitat del segle XIX comencen a construir-s'hi alguns edificis industrials, principalment farineres, que aprofitaren les aigües del Rec com a força hidràulica per moure la seva maquinària.

Aquest fesomia es mantindrà gairebé inalterada fins ben entrat el segle XX, amb algun canvi significatiu com ara la construcció de la gran Estació de Mercaderies de La Sagrera, en funcionament des del 1922. Durant els anys 60 i 70 del segle XX, s'urbanitza definitivament tot el sector seguint el traçat propi de l'Eixample, deixant pas a la construcció de blocs d'habitatges que aniran prenent el protagonisme a les indústries, les quals acabaran desapareixent majoritàriament durant la primera dècada del segle XXI (Imatges 8-11).

Per tant, el curs del Rec Comtal va formar part d'aquest paisatge des dels seus orígens, entre els segles X i XI, fins l'any 1975, moment en que fou amortitzat amb capes de runa i ciment, i les seves aigües desviades. (Basiana, Xavier, et al. 1997)

Imatges 8 i 9. Ortofotos dels vols del 1946 i 1956. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya Vissir 3.

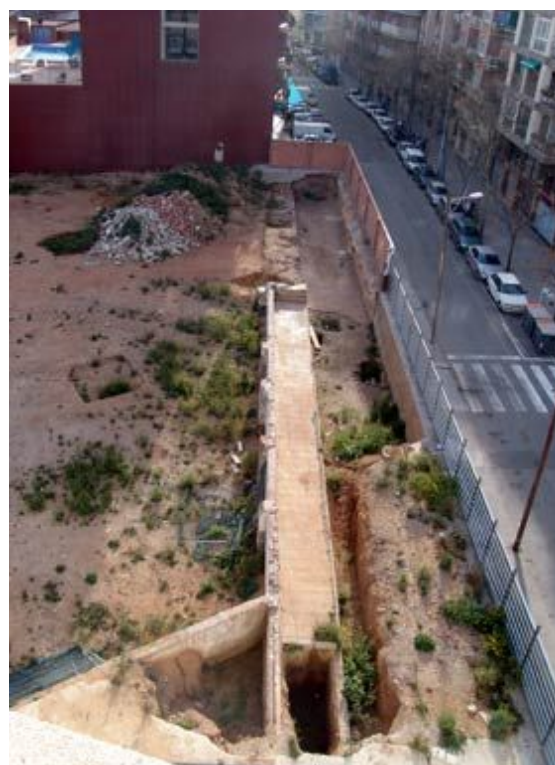

Imatges 10 i 11. Ortofoto del vol del 1986 i del 2019. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya Vissir 3.

El nou segle XXI ha vingut caracteritzat per la construcció de diferents blocs d'habitatges que han cosit els diferents solars i antigues naus en desús, i per les conseqüents remodelacions urbanístiques mirant-se d'adequar les noves estructures acimentades. La transformació, com no podia ser d'una altra manera ha suposat un seguit de treballs arqueològics entorn de l'esmentada cruïlla històrica. Els estudis del subsòl han sigut la major radiografia dels nostres orígens, un llibre que ha ajudat a construir el fil cronològic que ens ha precedit

El primer jaciment del Rec va ser trobat durant les intervencions d'enderrocament de la fàbrica Inoxcrom, l'any 2005. La història de l'edifici es remunta a l'any 1869 quan s'encarrega la construcció d'una fàbrica de farines anomenada La Esperanza. A conseqüència de la crisi del sector l'edifici fou llogat a Inoxcorm, SA, de producció d'estilogràfiques i bolígrafs a l'any 1966. Aquesta, casualment, va ser la darrera fàbrica en tancar de La Sagrera. La intervenció tenia lloc a l'actual carrer de la Ciutat d'Elx (antic Camí de Bofarull) quedant al descobert un important tram del rec. La troballa correspon a una fase contemporània del canal, per bé que

segueix el traçat original. Al final d'aquest carrer, creuava el d'Hondures travessant en diagonal l'indret actualment ocupat per la Nau Ivanow, cap a Felip II i Espronceda a l'alçada de Palència. La retirada de diferents capes de rebliment i la neteja de les estructures van donar lloc a una vista nua de la infraestructura hidràulica a ulls d'ocell (Imatges 12 i 13). D'aquella troballa només ha deixat empremta unes simples llambordes colorejades de color ceràmica sense cap mena de contextualització escrita (Carbonell Badia, Carles. 2006).

Imatges 12 i 13. Tram del Rec Comtal al carrer Ciutat d'Elx, prop de la intersecció amb el Carrer Costa Rica. Enric H. March. *El Rec Comtal* <<http://el-rec-comtal.blogspot.com>>

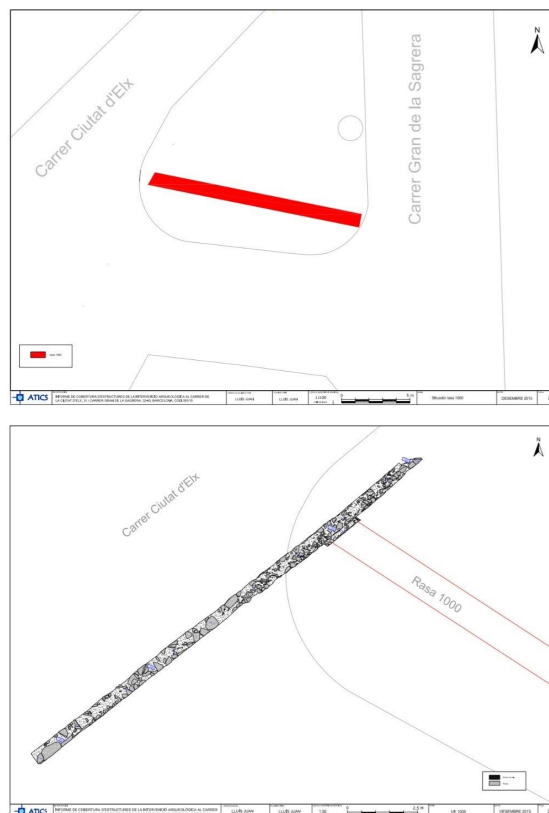
Paral·lelament, el Pla La Sagrera - Sant Andreu vinculada a l'estació del tren d'Alta Velocitat comportava l'enderrocament del Pont del Treball el 2012. El mapa d'una posterior intervenció del col·lector d'aigua mostra que aquesta infraestructura moderna coincidia amb el traçat del Rec, fet que comportava una destrucció parcial d'aquest.

Cal destacar que el traçat de l'antic Rec Comtal es corresponia amb el traçat de l'actual col·lector existent en servei (Imatge 14). Els treballs de rebaix del subsòl portats a terme ens van permetre constatar que l'esmentada i estructura fou arrasada en el moment de la construcció del col·lector contemporani (Espejo Blanco, José, et al. 2017).

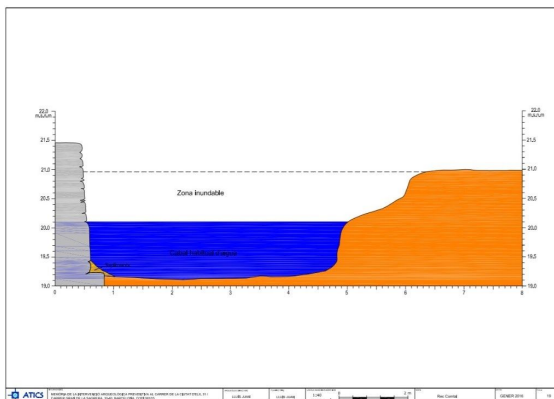
Imatge 14. Ortofoto localització nou col·lector i traçat del Rec Comtal. Font Espejo Blanco, José, et al. 2017.
<<http://cartaarqueologica.bcn.cat/4045>>

Les tasques de reurbanització i arranjament de l'espai públic a, l'illa on es troba la torre de l'aigua compresa entre el carrer Gran de La Sagrera i Ciutat d'Elx realitzades al 2015, van donar a la llum 40 metres de llarg del rec comtal (Imatges 15 i 16).

Imatges 15 i 16. Situació de la rasa 1000 oberta a les intervencions arqueològiques del carrer Ciutat d'Elx, 32. González, Lluís Juan. 2015.
<<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3830>>

Les característiques del tram documentat durant la intervenció ens mostren el Rec d'una manera molt aproximada a com deuria ser l'estructura primigènia, és a dir, com un mer canal de 2 m de fondària i un màxim de 6 d'ample, excavat al terreny de la zona ; durant la primera meitat del segle XVIII es va reforçar l'estructura amb un mur de perfil atalussat, de pedra lligada amb morter blanc, que va passar a conformar la paret occidental de la canalització d'ençà aleshores, mentre la paret oriental va continuar en el seu estat original, excavada en els llims (Imatge 17).

Imatge 17. Secció D-Dr en la intervenció de la Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al carrer Ciutat d'Elx amb Carrer Gran. González, Lluís Juan.2015.

Les marques de calcificació en dit mur ens serveixen per confirmar un cabal d'aigua constant que formava un curs d'una amplada de 4,5 m i una fondària de 0,90 m, essent la resta de la llera la zona inundable en moments de crescuda. Dit mur de contenció s'ha documentat en una llargària de 17,50 m i sembla continuar, com tot el Rec, per sota de la vorera de mar del carrer de la Ciutat d'Elx, per on aniria a connectar amb el tram documentat durant la intervenció realitzada l'any 2006 aquell tram, però, mostra una tipologia totalment diferent, amb revestiment de maó i cobertura amb volta, doncs fou adaptat a les estructures industrials de la farinera La Esperanza en ple segle XIX.

Totes les estructures documentades en la present intervenció resten al subsòl, protegides mitjançant cobertura de geotèxtil i capa de sauló, seguint el criteri dels tècnics del Servei d'Arqueologia de l'Ajuntament de Barcelona (Imatges 18 i 19). Ara bé, no consta cap espai de divulgació del patrimoni cultural trobat més enllà de l'enroigiment de la vorera (González, Lluís Juan.2015).

Imatge 18 i 19. Cobertura de les estructures a la rasa 100. Fotografia núm. 28 i 27. González, Lluís Juan. 2015.

Les darreres obres d'urbanització de l'entorn de La Sagrera, iniciades aquest mateix 2019, reverteixen, urbanísticament el graó geològic de Barcelona de forma annexa al pla de l'estació del tren d'Alta Velocitat (Imatges 20 i 21). El terreny, un cop més entrecreuament entre camins mil·lenaris i l'estructura hidràulic medieval ha donat lloc a la troballa de restes de diferents etapes històries de molta rellevància: des de l'edat del bronze, fins els nostres temps passant pels Íbers, l'època romana o l'alt medieval. Un emplaçament que recull l'evolució de la nostra història en pocs pams de terreny.

Imatge 20. Plànol del pla d'urbanització entorn Sagrera. Font BSAV 2019.

Imatge 21. Plànol detall de la cruïlla de carrer Gran de La Sagrera amb Garcilaso i Ciutat d'Elx corresponent al pla d'urbanització entorn Sagrera. Font BSAV 2019.

Donat aquest context, com no podia ser d'una altra manera, a hores d'ara el procés constructiu ha donat lloc a diverses troballes de gran renom. Una d'elles l'aparició de nou del Rec Comtal traçant una línia de nord a sud des del carrer Berenguer de Palou connectant amb Ciutat d'Elx on es trobaria amb les troballes del 2015.

Tot sembla indicar, sense poder disposar del resultat final dels treballs arqueològics, que les característiques del nou tram intervingut ens mostra el Rec d'una manera molt similar al trobat de forma

adjacent a la torre de l'aigua amb l'existència d'un mur de perfil atalussat, de pedra lligada amb morter blanc corresponent a un suposat reforçament del la primera meitat del segle XVIII (Imatge 22). Alhora, a la part més septentrional de l'actuació, es poden veure les restes de l'antic pont que creuava el rec: grans llambordes amb les roderes ben marcades i l'inici d'un arc de mitja volta sota el vell camí que es sobreposava al Rec (Imatges 23).

Imatge 22. Mur estructural del Rec Comtal a l'entrecruament de Carrer Gran amb Ciutat d'Eix. 2020.

Imatge 23. Tram de l'antic camí que traçava el Arxiu particular del Jose Luís Muñoz. 2020.

Tal i com consta als plànols urbanístics, l'actuació es limita a deixar un simple rastre del pas del Rec enrogint el paviment en superfície del seu pas. Un cop més, sense deixar cap indicació visible, ni cap cartell fent memòria a l'estructura hidràulica (Imatge 21). Per això es proposa mantenir una rasa a cel obert amb la deguda senyalització tal com consta a la Imatge 24 de color blanc.

Imatge 24. Proposta reivindicada d'intervenció en el pla urbanístic de la intersecció Carrer Gran de La Sagrera amb Carrer Garcilaso per la conservació del mur del Rec Comtal a cel obert. Font pròpia a partir del plànol de BSAV 2019.

Les troballes demostren que el Rec ha estat un element hidràulic de primer ordre, no tan sols per la ciutat de Barcelona, sinó pels diferents nuclis poblacionals que s'han forjat en el seu entorn, com La Sagrera.

L'aigua que ha vehiculat al llarg de centenars d'anys ha permès generar grans extensions de conreus propers, la instal·lació de molins (especialment fariners com el de La Esperanza) i fins i tot d'una gran farga als límits amb la Riera d'Horta que abastia a un territori ben extens. Més tard, també va protagonitzar la vinculació d'infinitat de grans fàbriques com La Española que requerien d'aquest recurs.

Ara bé, nogensmenys important destacar la importància ecosocial de l'aigua. Fins ben entrat el segle XX el rec era habitat per diferents peixos, i alhora era un escaient indret per l'establiment d'una infinitat d'amfibis. Espècies d'una importància biològica que tan sols eren la punta d'iceberg d'una gran xarxa ecosistèmica. L'escenari bucòlic pastoril contextualitzat generava un fantàstic indret perquè el veïnat si capbussés les tòrrides tardes d'estiu o anés a berenejar, festejar o passejar en qualsevol moment de l'any (Imatges 25-26 i 29-36).

Imatge 25. Pont de La Sagrera amb la fàbrica de La Española al fons, a l'actual carrer Berenguer de Palou. Arxiu particular de Joana Francés

Imatge 26. Tres nens jugant a tirar pedres a la vora del Rec Comtal al seu pas per La Sagrera. Arxiu particular de Ferran Gibert. Enric H. March. *El Rec Comtal* <<http://el-rec-comtal.blogspot.com>>

Sense dubte, el rec comtal ha segellat la història de La Sagrera. En certa manera ha sigut una de les llavors del seu origen i, alhora, l'ha anant definit al llarg del transcurs de la seva vida. Un valor patrimonial incalculable que és imprescindible que es preservi en la memòria de la seva població i que no quedi esborrat en la seva totalitat i indefinidament pel ciment que avança sense aturador com una planta enfiladissa.

La preservació d'una arquitectura hidràulica al Pla de Barcelona no és un fet que ve de nou. Així és com el 2012, després de llargues reivindicacions, el pla urbanístic de l'Hospitalet era esmenat per poder mantenir la conservació del Canal de la Infanta (Imatge 27). El canal no deixa de ser una infraestructura del

Llobregat homòloga al Rec Comtal pel Besòs, així sí sense tanta càrrega històrica (El Punt Avui, 2012).

Imatge 27. Imatge d'un tram del canal de la Infanta al Baix Llobregat. Font El PuntAvui, 2012.

<<http://www.elpuntavui.cat/article/2-societat/5-societat/529226-lhospitalet-conservara-les-restes-del-canal-de-la-infanta.html>>

Així mateix, en ple centre de Narbona, han trobat la manera de preservar la calçada romana que enllaçava la Península Ibèrica amb Itàlia. Com podreu trobar a la Imatge 28 la Via Domitia és mostrada a cel obert al bell mig de la plaça de l'Ajuntament (National Geographic, 2017).

Imatge 28. Fotografia de la Via Domitia a cel obert a la ciutat de Narbona. National Geographic, 2017.

<https://historia.nationalgeographic.com.es/a/via-domitia-corre-silenciosa-bajo-narbona_9370>

Les obres efectuades al llarg d'aquestes dues darreres dècades a La Sagrera estan destapant restes arqueològiques de gran valor que cal conservar. La seva preservació ha estat llargament reclamada pel veïnat, essencialment a través de l'Associació de Veïns i Veïnes de La

Sagrera. Lamentablement les reclames no han tingut l'èxit esperat, no s'ha obtingut un retorn fefaent d'història a La Sagrera i, ara com ara, no s'ha vetllat per fer una aposta decidida de divulgació de les restes trobades. Com demostrin els anteriors exemples, fer-ho pot arribar a ser possible.

Davant la situació, la Federació de la Torre de La Sagrera, entitat de segon grau, que agrupa set entitats vinculades al territori (Associació de Veïns i Veïnes de La Sagrera; Drac, Diables i Gegants de La Sagrera; Agrupament Escolta i Guia Pau Casals, Associació Juvenil La Sagrera Alternativa, Associació Recreativa Cultural Juguem, Esquenes Platejades i Andròmines) a través de la Comissió comunitària d'Història i Patrimoni que compta amb la col·laboració del Centre de Documentació de La Sagrera, la Fundació Xavier Basiana i Vers, i veïnat del territori reclamem:

- La **conservació del Rec Comtal** en l'entorn de la cruïlla que intersecciona el carrer Gran de La Sagrera amb el carrer Ciutat d'Elx.
- La **preservació a cel obert** de tres trams del Rec: carrer Gran de La Sagrera amb Garcilaso vorera llevant, carrer Ciutat d'Elx, 32 a l'alçada de la torre d'aigua i al carrer de Ciutat d'Elx 12-16.
- La recuperació i contextualització escrita de la Font de Can Gaig al nou pla urbanístic de la zona.
- La incorporació de la informació històrica de la torre de l'aigua al mateix emplaçament.
- La integració de suports materials a tots els emplaçaments que permetin una correcta **interpretació del patrimoni trobat** per tal de fer-lo accessible i difondre els seus valors històrics i culturals a la ciutadanía.
- La conservació i estudi dels diferents elements patrimonials per una posterior **museïtzació a La Sagrera**.

Federació de la Torre de La Sagrera

19 de maig del 2020

La Sagrera, Barcelona

DOCUMENTACIÓ GRÀFICA

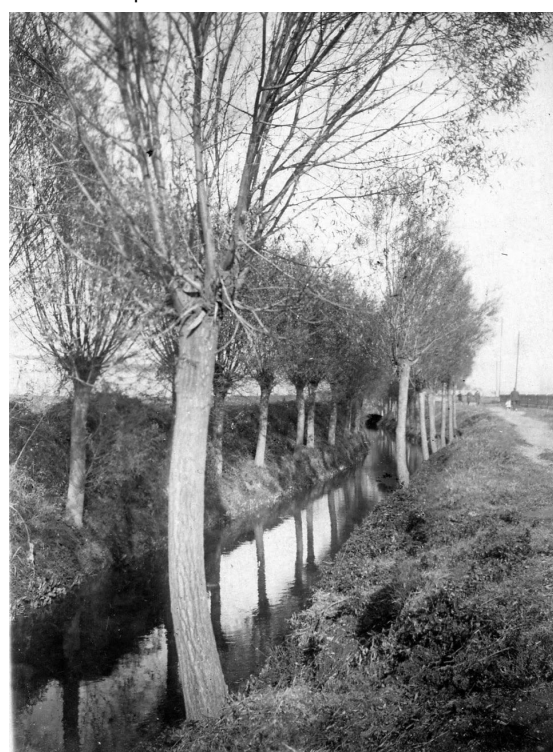
Imatge 29. Atletes en una curs de cros l'any 1933 en passar per un pont de La Sagrera prop de l'actual carrer Berenguer de Palou. Autor: Josep Maria Sagarra. Arxiu de La Vanguardia. Enric H. March. *El Rec Comtal* <<http://el-rec-comtal.blogspot.com>>

Imatge 31. Maria Soria Martínez, mare de Núria Abella, a l'actual carrer de Berenguer de Palou, cap a l'any 1938. Arxiu particular de Núria Ab

Imatge 30. L'avi de la mare de Ferran Gibert, als anys trenta, en un pont de La Sagrera, amb la fàbrica de La Española al fons, a l'actual carrer de Berenguer de Palou. Arxiu particular de Ferran Gibert. Enric H. March. *El Rec Comtal* <<http://el-rec-comtal.blogspot.com>>

Imatge 32. Rec comtal a l'alçada de La Sagrera. Arxiu fotogràfic del Centre de Documentació de La Sagrera

Imatges 35 i 36. Rec comtal a l'alçada de La Sagrera.
Arxiu fotogràfic del Centre de Documentació de La Sagrera

Imatges 33 i 34 .Rec comtal a l'alçada de La Sagrera.
Arxiu fotogràfic del Centre de Documentació de La Sagrera

FONTS BIBLIOGRÀFIQUES

Arxiu fotogràfic del Centre de Documentació de La Sagrera

<<http://www.cendoclasagrera.com/>> [consultat el 17 de maig de 2020]

Barcelona Sagrera Alta Velocitat. Sessió informativa obres d'urbanització entorn Sagrera.
2019

Basiana, Xavier; Checa, Martí; Palomar, JOan-Miquel; Solà, Pere; Terré, Joaquim. La Sagrera: del Rec Comtal al TGV. Barcelona: ACTAR, 1997.

Carbonell Badia, Carles. Invençió Arqueològica al carrer Ciutat d'Elx, num 12-16. Del 13 de març fins al 21 d'abril del 2006. <<http://cartaarqueologica.bcn.cat/465>> [consultat el 16 de maig de 2020]

Catàleg en línia de l'Arxiu Municipal de Barcelona

<http://w151.bcn.cat/opac/?locale=es_ES> [consultat el 18 de maig de 2020]

Enric H. March. El Rec Comtal <<http://el-rec-comtal.blogspot.com>> [consultat el 18 de maig de 2020]

Enric H. March. El Rec Comtal 1.000 anys d'història. Viena Edicions. 2016

Espejo Blanco, José Manuel. Memòria arqueològica de la intervenció efectuada en el carrer de Josep Soldevila. Projecte constructiu del Col·lector, Sant Andreu - Barcelona. Codi 008/12. Del 24 de gener al 31 de desembre de 2012.

<<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3497>> [consultat el 16 de maig de 2020]

Espejo Blanco, José Manuel; Triay Olives, Vanesa; Nebot Pich, Noemí. Memòria de la intervenció arqueològica preventiva efectuada al carrer Berenguer de Palou 50-52. Del 23 d'octubre al 31 de novembre de 2017. Codi 104/17

<<http://cartaarqueologica.bcn.cat/4045>> [consultat el 17 de maig de 2020]

González, Lluís Juan. Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al carrer Ciutat d'Elx, 31 amb Carrer Gran de la Sagrera, 32-60. Codi 091/15. Del 22 setembre al 31 desembre 2015.

<<http://cartaarqueologica.bcn.cat/3830>> [consultat el 17 de maig de 2020]

Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya Vissir 3. <<http://www.icc.cat/vissir3/>> [consultat el 18 de maig de 2020]